

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון רס"ו, תשפ"ה

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

כתובה שנותרו בה שורות ריקות לפני החתימות

לעיני העדים. הכוס נשברה לזיכרון ירושלים. מזל טוב. מזל טוב. עוד ישמע בהרי יהודה ובחוצות ירושלים. מיד לאחר החתונה ביקש ראש הישיבה לצלם במשרד גן האירועים עותק של הכתובה 'הידנית', החיפזון והמהומה שבה נערכה, הדריכו את חושיו והוא חפץ לעבור עליה שנית במתינות. יהיו לו כמה דברים להספיק הערב, עתה הוא עושה את דרכו להכנסת ספר תורה שנכתב לעילוי נשמת אחד התורמים של הישיבה ועליו לסדר בראשו כמה מילים שיאמר לכבוד התורם, אחרי האירוע עליו להכין את השיעור הכללי שיאמר למחרת. סמוך לחצות התיישב בכסאו והחל מעיין בכתובה.

כבר במבט הראשון, נעתקה נשימתו. זה לא היה אמור לקרות. הוא חיפש את הנקודה הזעירה שסימן בעטו להורות לעדים היכן לחתום, וכשמצא אותה, הבין את אשר אירע. הזמן דחק בעקבות התקלה עם הכתובה, הוא קרא לעדים ואז עבר מפני הכבוד להאזין לסיפורו של סב החתן הזקן שנזכר ברבה של ירושלים. כותב את הכתובה שלו מן הזיכרון. תוך כדי סיפור הוא הגיש את הכתובה לעדים לחתימה, אך העד שעמד מולו היה הצעיר מבין העדים ולכן

וזרעוני חיטה כמנהג. ראש הישיבה בירר מי הם העדים המיועדים והורה לחתן לייחד אותם 'אתם עדיי'. ורק אז התברר שלגודל המבוכה, הכתובה איננה. לא היא ולא חליפתה. שכן שתיהן כאחת הושמו בשקית מיוחדת אחת, שנשלחה במונית שהביאה את החתן, ובלהט השעה נשכחה ואיננה. ניסיונות כושלים לאתר את נהג המונית ומבטיהם הנואשים של מפיקי החתונה, הבהירו לראש הישיבה שכל מאמציו המוקדמים עלו בתוהו ושום אין ברצונו לעכב את האירוע בשעה נוספת עד ששליח מיוחד ימהר לעיר גופא וינסה לרכוש כתובה חדשה, יהיה עליו לערוך כתובה על נייר חלק כפי שעשו מדורי דורות.

הוא לא סמך על זכרונו ואף שהקריא את נוסח הכתובה תחת חופות תלמידיו כבר כמה וכמה פעמים, התקשר לאחיו וביקש שיקריא לו את כתובתו, שורה אחרי שורה. כתב ידו היפהפה של ראש הישיבה הלך ומילא את צדו האחורי של נייר המסמכים היקר של הנהלת אולם האירועים וכעבור דקות אחדות הבעיה הייתה כלא הייתה והכל נשמו לרווחה. החופה נערכה כדת משה וישראל, הכתובה הוקראה במעמד עשירות, עברה מיד החתן ליד הכלה

אש הישיבה הצעיר היה נבוך, זו לו הפעם הראשונה שהוא עורך חופה וקידושין בחתונה כה מפורסמת ועתירת משתתפים. כדי לעשות הכל ביישוב הדעת ועל הצד היותר טוב, ישב לפני שבועיים במשרד הישיבה עם החתן המופלג, עבר עמו על הכתובה ופרטיה והדריך אותו במהות הקניינים ומנהגי החופה. אחר כך התייעץ על פרטי הדברים עם ידידו הדיין וערך שני עותקים של הכתובה המהודרת, אותם מסר למחרת היום לחתן הנרגש כדי שיהיו מוכנים בשעת החופה.

גן האירועים בפאתי ירושלים המה אדם, פסים אחרונים של כתום באופק המערבי פינו את מקומם בכבודות לפסים סגולים כהים והולכים. רבים הקדימו ובאו כבר לשעת החופה שהלכה והתקרבה. וכשנכנס לאולם הישיש הנכבד ר' מעשיל, סב-רבה של החתן, ניתנה האות. ניגשים לחופה.

שנים עשר כינורות פצחו באחת ביבבה נוגה שעד מהרה התחלפה לניגון מרטיט ועתיק יומין, הקהל החל נעבסילודין, והחתן התיישב לצד מסדר הקידושין כאשר הכל נערכים לכיסוי הכלה והילדים מחלקים ביניהם פצפוצי נייר צבעוניים

כנראה לא חתם על הנקודה, אלא תחתיה, כדי להשאיר את השורה שמעליו עבור העד המבוגר והנכבד יותר. השני, באופן אוטומטי חתם מתחת לחתימת הראשון וכך נוצרה שורה ריקה ומכובדת בין סוף נוסח הכתובה לחתימת העדים.

אם הכתובה נפסלת במקרה כזה אף בדיעבד, הלא הלכה פסוקה היא שאסור לאדם לדור עם אשתו שעה אחת בלא כתובה. אם כן עליו לנסוע במהירות לאולם האירועים בטרם יפרשו הכל לבתיהם ולערוך כתובה חדשה. או שבדיעבד הוא יכול להמתין לשעת יום מקובלת. בסרבו לקבל הכרעה כזו לבדו בשעת ליל מאוחרת, זימן ראש הישיבה את עצמו לבית ההוראה לדיון משותף ומהיר: אם הכתובה פסולה בדיעבד, לא יהיה מנוס מלחזור על כתיבת

הש"ך (שם ס"ק יד) כתב כי יתכן שאפילו לדעת ר"י ששטר מוקדם פסול גם נגד טענת להד"ם, כאן הלכה כרבינו יונה כי שטר שנשארו בו שורות ריקות ניתן להכשיר על ידי מילוי עדים, משא"כ שטר מוקדם שאין דרך להכשירו ולכן הוא פסול גם נגד להד"ם

הכתובה והחתמת עדים חדשים. ואם אינה פסולה, האם יש צורך מדינאי לכתוב כתובה חדשה, אף שבלאו הכי תכננו לעשות כן כדי להותיר כתובה יפה ומודפסת בידי הזוג.

עיקרי הנושא בהלכה

א. דין שטר שנותרו בו שורות ריקות

כפי שהובהר בהצגת השאלה, הנושא שעליו יסוב הדיון הוא דינו של שטר שנותר בו מקום ריק לפני

חתימות העדים, האם הדבר פוסל את השטר, מאיזה טעם ובאיזה אופן. דינא דגמרא הוא (בבא בתרא קסא:): שבכל שטר התחייבות יש לחזור מעניינו של שטר, מעין סיכום האמור בשטר, בשורה האחרונה של השטר. וטעם הדבר מבואר בגמרא (שם קסב.) לפי שאין למדין משיטה אחרונה.

ביאור הדבר (על פי פירוש הרשב"ם שם קסא: ד"ה וצריך וקסב. ד"ה אמר רב עמרם) הוא שבכל שטר, העדים אינם יכולים להצמיד את חתימותיהם ממש לתיבות האחרונות של גוף נוסח השטר. ומאחר שנוותר רווח כלשהו בין גוף השטר לחתימות, אפשר באופן עקרוני 'להשחיל' אחרי שגמרו להכין את השטר ולחתום עליו, שורה נוספת לפני החתימות.

בשורה זו אפשר לכתוב חיוב נוסף, אף שהדבר ייראה חשוד מאוד, ואפשר להוסיף תנאי שיעקר את השטר מתוכן, "ובלבד ש...". מסיבה זו, בתי הדין מאז ומעולם אינם מתייחסים לאמור בשורה האחרונה שלפני חתימות העדים, ולכן אם יכתבו בה דבר"מה בעל משמעות, הוא יאבד את תוקפו. לכן הורתה הגמרא שלא לכתוב התחייבויות או תנאים בשורה זו, אלא לחזור כסיכום על דברים שכבר נאמרו בשטר, כך שלמרות שלא יתייחסו למה שנאמר באותה שורה, לא ייפגם תוקפם של דברים שאותם רצו הצדדים לקיים באמצעות השטר.

הגמרא מוכיחה דין זה מן האמור בברייתא שאם העדים חתמו אחרי שתי שורות ריקות, השטר פסול. ומדוע הוא פסול רק בשתי שורות ריקות ולא כבר בשורה אחת, אלא שבשורה אחת ריקה אין כל חשש,

כי גם אם יוסיפו שם דבר"מה, 'אין למדין משיטה אחרונה', ודווקא אם נותרו שתי שורות ריקות, קיים חשש שיכניס דבר זיוף בשורה העליונה שבהן ומשורה זו כן נלמד.

ב. 'והכל שריר וקיים'

לאחר שהתקבל המנהג לסיים את השטרות בנוסח קבוע 'והכל שריר וקיים'. קובע הרא"ש (בבא בתרא פרק י סימן ב) שאף שמעיקר הדין השטר היה כשר גם בלי סיומת זו, מאחר שהורגלו לכתוב זאת, חזקה על העדים שלא יחתמו בלי שראו מילים אלו ולכן אין לחשוש שמא בשטר המקורי היה כתוב חיוב כלשהו בלי הסיומת, והזייפן מחק את חיובו ורשם במקומו 'והכל שריר וקיים'.

לאור זאת, ביאר הרא"ש את המנהג בזמנו שלא לחזור מעניינו של שטר בשורה האחרונה, כי מאחר שמסיימים בקביעות בנוסח אחיד, שוב אי אפשר לזייף את סוף השטר ולכן אפשר לכתוב בשורה התחתונה גם תנאים והתחייבויות ומיד אחריהם לסיים 'והכל שריר וקיים'. הטעם שהחלו לנהוג לכתוב כך, מבואר ברא"ש, שהוא לשון קיום של השטר אחרי כל התיקונים האפשריים שנוספו לו ולפני החתימות.

להלכה ולמעשה נוקט הרא"ש (בבא בתרא פרק י סימן ב) שאפילו אם כתבו נוסח 'הכל שריר וקיים', אם הרחיקו העדים שתי שורות מגוף השטר, השטר נפסל בכל מקרה, והגם שלכאורה שוב אין חשש זיוף, שהרי הכל יודעים שבנוסח זה מסיימים את השטר, ואם ימצא שורות נוספות בהכרח שהם מזויפות, משום שיש חשש, שהזייפן יחתוך את כל השטר העליון ויכתוב התחייבות כלשהי בשורה הראשונה מהשורות הריקות, ואז יחזור על אותה התחייבות בשורה האחרונה שבשורות הריקות, ואנחנו נקבל את השטר החדש בטעות,

ולמרות שלא נלמד מהאמור בשיטה האחרונה שבשטר החדש, הרי כל השטר החדש מזויף מעיקרו, ועדיין נעוות את הדין.

התשב"ץ (חלק א סימן כ) עסק בשאלת כשרותו של גט שהגיע

ביאר הרא"ש את המנהג בזמנו שלא לחזור מעניינו של שטר בשורה האחרונה, כי מאחר שמסיימים בקביעות בנוסח אחיד, שוב אי אפשר לזייף את סוף השטר ולכן אפשר לכתוב בשורה התחתונה גם תנאים והתחייבויות ומיד אחריהם לסיים 'זהכל שריר וקיים'

ממילאנו שבאיטליה לתוניס. הבעל שישב במילאנו, חשש לכשרותם של הגיטין שכתב ולכן מסר כמה גיטין לשליח-הקבלה שהעמידה האשה. באחד הגיטין, המילים 'וגט פיטורין' שבין נוסח 'ודין די יהוי ליכי מינאי ספר תירוכין ואגרת שבוקין' לנוסח 'כדת משה וישראל' השתרבבו גם הם לשורה האחרונה של הגט, ועלתה השאלה האם הגט כשר, שכן בגמרא (גיטין פה:): הסתפקו אם הנוסח של 'ודין די יהוי ליכי מינאי' וגו' הן מעיקרו של גט, ואם אכן כך הוא, הרי אין לכותבן בשיטה אחרונה. ומשמע בגמרא שאם עברו ועשו כן, יש להחמיר ולפסול את הגט.

למרות זאת פסק התשב"ץ במקרה שלפניו שיש להכשיר את הגט מכמה טעמים: הטעם הראשון, שבו נעסוק, הוא שמאחר שנהגו לכתוב בסיום הגט 'כדת משה וישראל', יש לומר שהסיומת הקבועה הזו, הרי היא כסיומת 'הכל שריר וקיים' שהחלו נוהגים בה בשאר שטרות. ומעשים שבכל יום, כפי שהבאנו מדברי

הרא"ש למעלה, שהסיומת הקבועה 'הכל שריר וקיים' אפשרה לכתוב גם בשורה האחרונה וללמוד ממנה, שכן ההקפדה על סיומת קבועה זו הסירה את החשש מזיוף.

ואף שיש לטעון, שבמשנה במסכת ידים (פרק ד משנה ח) מבואר שגם בזמנם נהגו לכתוב בגט 'כדת משה וישראל' ולמרות זאת מצאנו בגמרא שאין למדין משיטה אחרונה, ואם כן לכאורה נצטרך להוכיח מכך שהסיומת 'כדת משה וישראל'

שונה בנושא זה מטעם כלשהו. או להוכיח שכל סיומת אינה מספיקה כדי ללמוד משיטה אחרונה ויהיה קשה על דברי הרא"ש. זאת מיישב התשב"ץ, שלכאורה אין לחלק בין הסיומות, אלא שייטכן שבזמנם לא קבעו שהמילים 'כדת משה וישראל' יופיעו דווקא בסוף השטר וחתימתו, אלא שהזכירו זאת במקום כלשהו בגט. ושוב ממילא, עדיין לא היה אפשר ללמוד משיטה

אחרונה. ורק בהמשך, לאחר שקבעו שאלו יהיו מילות הסיום של כל גט, הוסר החשש מזיוף ושוב ניתן היה ללמוד משיטה אחרונה ולכתוב בה גם דברים שמעכבים בגט כמו המילים 'וגט פיטורין'. וכן מ ב ו א ר ב ת ו ס פות (ב"ב קסב).

ד"ה לפי שאין) וברא"ש (שם). ועוד כתב התשב"ץ כי מאחר והמילים 'ספר תירוכין ואגרת שיבוקין' שמשמעותן מעשה גירושין נשארו בשורה שלפני האחרונה, הרי שהמשך הלשון 'וגט פיטורין' מיותר, וכל מה שהן נכתבות בגט רק משום שלשון חכמים משולש בכל מקום, וכגון שאומרים בקצירת העומר 'מגל זה' ג' פעמים, ועוד כן בשאר מקומות, ומאחר ומעיקר הדין הוא מיותר אינו מעיקר הגט ויכול להופיע גם בשורה האחרונה.

להלכה נפסק (סימן מד סעיף א, ד) שאם לא כתבו 'זהכל שריר וקיים' אין למדין משיטה אחרונה כי יש לחשוש שהניחו העדים שורה ריקה וכתב המזייף בה כרצונו. למרות זאת, כתבו המחבר והרמ"א, שאם לא חזרו בשורה האחרונה מעניינו של שטר, אין הדבר פוסל את השטר בדיעבד.

אם הרחיקו העדים שתי שורות ויותר השטר נפסל, גם במקרה שכתוב בו 'זהכל שריר וקיים' (סימן מה סעיף ו). פסול זה הוא גם כאשר לא הוסיפו בפועל דבר באותן שתי שורות, וגם כאשר באו לפנינו העדים

החתומים בשטר והעידו שלא השתנה דבר מזמן שחתמו עליו. והטעם מבואר במגיד משנה (מלוה ולוה פרק כז הלכה ד) שכל שטר שנעשה שלא כתקנת חכמים באופן שהיה חשש שהשטר ניתן לזיוף אינו שטר, אף אם מתברר לבסוף שהשטר לא זויף.

המשך הדיון והיוצא להלכה נביא בע"ה ובס"ד בשבוע הבא.

